

УДК 792.8–371.311

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ ЗАСОБАМИ ФОЛЬКЛОРНОГО МИСТЕЦТВА

Кирилюк В. М.

У статті розкрито сутність поняття національної самосвідомості, роль народної творчості у національному відродженні та основні напрямки формування національної самосвідомості дітей.

Ключові слова: національна самосвідомість, національне виховання, народна творчість, обряди, етнічна ідентифікація особистості.

В статье раскрыта сущность понятия национального самосознания, роль народного творчества в национальном возрождении и основные направления формирования национального самосознания детей.

Ключевые слова: национальное самосознание, национальное воспитание, народное творчество, обряды, этническая идентификация личности.

The article reveals the essence of the concept of national self-consciousness, the role of folk art in the national revival and the main directions of national self-consciousness formation in children.

Key words: national self-consciousness, national education, folk art, rites, ethnical identification.

Не можна виховати людину-гуманіста і патріота з широкими інтересами та серйозними духовними запитами, до того ж здатну до творчої праці в будь-якій галузі, без опори на народне мистецтво й національну культуру. Художній фактор формування естетичного ставлення до хореографічного мистецтва тісно пов'язаний із громадським життям і визначається його розвитком. Сьогодні склалися умови, за яких мистецька практика оновлюється, іде переосмислення історичного минулого, пробудження національної самосвідомості, усвідомлення проблем етнічної ідентифікації особистості. Висування на перший план проблематики національної самосвідомості є симптомом радикальних змін у науковому обґрунтуванні свідомості (самосвідомості) як невід'ємної частини внутрішньої сторони етнічної реальності [1].

Найголовнішим завданням суспільства завжди було, є і буде виховання покоління гуманістів і патріотів, для яких найвищим ідеалом є єдність особистих та національно-державних інтересів. "Виховання громадянина починається з коліски за визначальної ролі батьків. Продовжується до завершення життєвого шляху на засадах та засобами народної і академічної педагогіки; з використанням вітчизняного і відповідно його традицій та суспільним інтересам зарубіжного досвіду; за активної ролі державних і громадських органів управління та освітньо-наукових, культурологічних, мистецьких, фізкультурних та оборонно-спортивних інституцій" (П. П. Кононенко) [4]. Найбільш ефективним завжди вважалося виховання на прикладах життєдіяльності батьків, навколишньої природи, розкриття секретів і величі національно-державної мови, культури тощо. Починаючи від авторів літописів, Ярослава Мудрого, Митрополита Іларіона і Володимира Мономаха, Ю. Котермака і П. Русина, П. Сагайдачного і Б. Хмельницького, Л. Барановича, Ф. Прокоповича і Г. Сковороди, Т. Шевченка, М. Максимовича і В. Каразіна, Ю. Федьковича і М. Шашакевича, О. Потребні, П. Юркевича і М. Драгоманова, Б. Грінченка, І. Франка і М. Грушевського, К. Ушинського і С. Русової, С. Сірополка, Г. Ваценка і В. Яніва, А. Волошина і О. Шаяна, Д. Чижевського, Ю. Бойка-Блохіна, Ю. Шевельова, Є. Федоренка і В. Сухомлинського, просвітителі намагалися розгадати феномен національної культури, зокрема мистецтва, і його вплив на формування особистості. Починаючи з ХІХ століття і до сьогодні, педагоги та митці досліджують вплив фольклору на культурне становлення нації [1].

Основним напрямом національного виховання на основі народного мистецтва є формування свідомості й самосвідомості – усвідомлення вихованцями своєї етнічної спільності, національних цінностей, відчуття своєї національної причетності

до розбудови України, патріотизм, що сприяє утвердженню власної гідності, внутрішньої свободи, гордості за Батьківщину.

Народна творчість тому й має назву народної, що творилась і підтримувалась народом, точніше, найкращими, найталановитішими його представниками, виразниками естетичних ідеалів всього загалу. Теорія мистецтва стверджує, що процес творчості за своєю природою індивідуальний. У сфері народного мистецтва маємо органічне поєднання колективного й індивідуального начал творчого процесу [2].

Відродження національної самосвідомості необхідно здійснювати не стільки через політизацію суспільного життя, скільки через мистецтво, що впливає на формування духовно-моральних якостей особистості. Унікальні витвори народних майстрів мають велику художньо-естетичну цінність, відображають досвід, який віками формував уявлення про прекрасне. Ці твори покликані пробуджувати у вихованців естетичний смак, інтерес і потребу творити красу.

Усна народна творчість протягом тисячоліть була чи не єдиним засобом узагальнення життєвого досвіду народу, втіленням народної мудрості, народного світогляду, народних ідеалів. У фольклорі знайшли відображення не лише естетичні й етичні ідеали народу, а й його історія, філософія, психологія, дидактика – тобто все, чим він жив, що хотів передати наступним поколінням. Навіть норми звичаєвого права, неписані закони фіксувалися в усній формі, запам'ятовувалися вибраними громадою людьми і за потреби відтворювалися у незмінному вигляді [3].

Особливу значущість для формування національної самосвідомості особистості відіграє фактор етнічності в рамках освітньої установи, особливо орієнтованість на традиційну народну культуру й рівень сформованості на її основі естетичної і національної культури особистості. Найбільш продуктивно вона формується через виховну систему на основі традиційного народного мистецтва [4].

Перший напрямок – поглиблене вивчення вихованцями духовно-моральних і естетичних досягнень людства й російського народу, зокрема, відбитих у здобутках традиційного народного мистецтва. Мета подібних занять – доповнення об'єктивних подань і понять про прекрасне, формування естетичного смаку вихованців, розвиток і закріплення національно-естетичних поглядів, цінностей і переконань, що виражають особистісне ставлення вихованців до реалій буття.

У здобутках народної творчості матеріалізована народна пам'ять, народна мудрість і вічні сподівання на торжество гармонії, що протистоїть силі часу й забуття. Велике значення в розвитку народної культури й мистецтва мали свята й обряди [1].

Інсценізація обрядів – це один з видів виховної діяльності у хореографічному колективі, що має на меті створення максимально сприятливих умов для розкриття й розвитку здібностей вихованців, задоволення їхніх потреб у спілкуванні, розвитку духовного світу, у формуванні високих моральних і естетичних принципів.

Цінність інсценізації обрядів багато в чому визначається успіхом підготовчих етапів. Зіткнення, пізнання й занурення в світ народного мистецтва й творчості формують естетичні й моральні ідеали. Через народні танці, обряди, усну народну творчість і художні предмети побуту передаються та зберігаються естетичні погляди й дух народу, здійснюється зв'язок між поколіннями, інакше оцінюється внесок української національної культури в загальнолюдську.

У підготовці обрядодії знайдеться справа для всіх учасників колективу та їхніх батьків, починаючи від написання сценарію до виготовлення макетів, декорацій, реквізиту, костюмів, розучування ролей, а також внутрішня технічна і хореографічна підготовка.

Відродження народного мистецтва й традицій – основна думка, що пронизує підготовку інсценізації обряду. Для показу народних обрядів збираються (по можливості) справжні витвори народних промислів, посуд, швейні вироби, гончарні й дерев'яні предмети народної творчості.

Приклад такого роду виховної справи – інсценізація "Андріївських вечорниць", "Маланки", "Веснянок", "Русальних свят". Учасники ансамблю "Калинонька" ДМШ м. Ніжина Чернігівської області ознайомили глядачів із традиційною формою спілкування й дозвілля селянських поселень у минулому – вечорницями й вулицями, гаданнями та різноманітними обрядодіями. Були підготовлені костюми з урахуванням особливостей стилю одягу Чернігівщини, оформлена "світлиця", причому використалися стилізовані елементи української хати – на стінах розвішані вишиті рушники, поставлена піч, оформлений "красний" куточок.

Аукціон народних мудростей сприяє закріпленню знань про жанри й види народного мистецтва, народної хореографічної лексики, збагаченню словника, естетичному розвитку й формуванню моральних ідеалів. За правилами "торгів", на даному аукціоні за продаваний хореографічний елемент (що показує педагог) або певну кількість балів, потрібно платити загадками, прислів'ями чи приказками, знаннями звичаїв, іншими малими формами усної народної творчості.

Другий напрямок – залучення учасників до різноманітних видів пошуково-дослідної діяльності в галузі народного хореографічного мистецтва чи етнографії. Педагогічна мета тут фокусується на пробудженні й культивуванні потреби приносити користь колективу своєю особистою участю у фольклорних і етнографічних пошуках. Можна дати дітям завдання розпитати своїх бабусів чи тих старожилів яких вони знають, про танці, звичаї, традиції, обряди, які вони пам'ятають чи, можливо, їм колись розповідали їхні пращури. По можливості діти мають усе записати, а танець чи хореографічні комбінації вивчити. Потім цей матеріал можна використати при інсценізації обрядів. Можна з дітьми середнього шкільного віку організувати невеликий похід, у вихідний день, для вивчення духовних завітів предків або зробити міні-експедицію зі збору фольклорного матеріалу. Потім варто його обробити й висвітлити в спеціальному інформаційному збірнику, дітям можна запропонувати записати свої міркування на різні етнокультурні теми.

Узагальненням роботи даного типу можуть бути оформлені альбоми народної творчості прилеглих населених пунктів, добірки аналітичних робіт з подібною тематикою: "Для чого потрібно вивчати рідне народне мистецтво?", "Найкрасивіший куточок рідної природи" і т. п.

Для учасників фольклорних походів і етнографічних експедицій розроблені спеціальні програми обстеження.

Наприклад, можна поставити такі завдання перед учасниками експедиції:

Зібрати найбільш часто вживані пісні, частівки, казки, загадки, прислів'я, приказки, народні слова, звороти й говірки.

Записати наявні танці, легенди й перекази про історію й походження села (селища, села, хутора), різні розповіді про місця й людей, що живуть тут.

Записати найбільш улюблені в селі танці. Як і коли вони з'явилися? Коли й у зв'язку з якими подіями найчастіше виконуються?

Які казки й легенди розповідаються в даній місцевості? У зв'язку з якими подіями вони виникли? Де найчастіше розповідаються? (Якщо є можливість, їх записати.)

Чи немає в даному населеному пункті відомого танцюриста, музиканта, казкаря, пісняря й т. п.? Хто він? Основні теми його творчості.

Чи немає в даному населеному пункті автора сучасних танців, пісень, музики? Хто він? Основні теми його творчості. Хто є виконавцем? У зв'язку з якими подіями вони виконуються?

Які музичні інструменти найчастіше використовувались на місцевих святах? Які рідкісні музичні інструменти зустрічаються? Чи збираються виконавці в колективи або грають поодиночі?

Який вік музикантів чи танцюристів? Напишіть їх короткі творчі біографії.

Запишіть танець і музику, які виконують найчастіше в даному населеному пункті (по можливості, магнітофонний запис).

Намалюйте найпоширеніші фігури танців даного населеного пункту.

Третій напрямок – "уживання" вихованців в атмосферу народних традицій, звичаїв, обрядів. Мета педагога – систематичне підкріплення вербальних впливів на свідомість вихованців. Надбаннями емоційно-вольової сфери в цьому випадку є соціальна й особиста значущість почуттів, ідеалів, художніх цінностей. Тут практикується вивчення народних звичаїв і обрядів, дотримання традицій, сценарна розробка й проведення фольклорних свят, виставок народних іграшок, змагань у традиційних іграх українського народу.

Традиційними в даному напрямку є огляди й виставки дитячої творчості, фольклорні фестивалі, ярмарки, знайомство з фольклорними колективами, екскурсії до краєзнавчих музеїв, музеїв народної творчості тощо. Особливо результативними є підготовка і проведення народних свят.

На "Андріївських вечорницях" відтворюється атмосфера загадкових святкових днів. Протягом усього свята звучать пісні, танцюють танці, виконуються різноманітні гадання і відтворюється обряд випікання, піднесення і кусання "Калити". Основними характеристиками подібних вечорниць є велика емоційна насиченість, ліризм і яскравість образів.

У ході свята вихованці довідаються історію народного свята, стануть учасниками дійства з відродження традицій і обрядів, долучаться до скарбниці народної мудрості тощо.

Четвертий напрямок – стимулювання вихованців до участі в організації й проведенні масових заходів серед ровесників, молодших школярів, дорослих. Педагогічний задум полягає в пробудженні й формуванні в дітей всієї гами, потреб з поширення знань народного мистецтва, широка їхня агітація й пробудження національного духу. Для реалізації поставленої мети широко використовуються здобутки малого жанру української народної творчості (приказки, прислів'я, загадки, забавлянки, триндички тощо). Тобто на уроках танців викладач має використати увесь арсенал народної мудрості і долучити дітей до знаходження і залучення друзів, батьків, однокласників і знайомих до фольклорної творчості.

Можна провести фольклорну гру-подорож "Гей, Україно!", яку можуть організувати і провести для інших дітей на святі учасники фольклорного ансамблю, під час цієї гри можна було б організувати дитячий майстер-клас, де діти навчали б інших дітей фольклорної хореографічної лексики, знайомили з народними іграми, найпростішими дитячими танцями та народними піснями.

П'ятий напрямок – організація творчих акцій вихованців для місцевого населення. Тут реалізується висунута педагогікою ідея співробітництва. Стимулювання творчої активності учасників хореографічного колективу включитися в організацію ознайомлення населення з фольклорними традиціями українців. Для цього дитячий колектив може долучитися до творчих звітів фольклорних колективів, організації багатоступінчастих і багаторівневих фестивалів і оглядів, проведення конкурсів масовиків-вітвічників, юних танцюристів.

Рольову гру "Українське містечко" можна організувати на міському чи обласному дитячому святі (краще напередодні Міжнародного Дня захисту дітей). Великий майданчик можна перетворити на стилізоване українське містечко, а всі діти стають "людом" міста й учасниками ігрової дії. (Даний виховний захід ефективніше і організувати, й провести у формі колективної творчої справи.)

Основними моментами свята можуть бути: "За тридев'ять земель" – збір-знайомство з містом, його законами, звичаями; "Подання до двору", або "реєстрація громадянства," – відкриття свята, знайомство із творчими колективами, які беруть участь у святі, творчими майстернями тощо; "Казкова країна" – гра-подорож по казкових станціях, по стилізованій стародавній карті (можна дати намальований елемент екземпляра на руки кожній команді-учасниці), з наступною зустріччю й з'єднанням всіх частин і визначенням місцезнаходження всіх хатин з подарунками, які ще треба заробити; "Золота хатина" – де відбудеться зустріч з майстрами художньої творчості (завдання: виготовити з запропонованого набору матеріалів якийсь виріб). Можливий варіант не зробити, а навчитись щось виготовляти (своєрідний майстер-клас); "Срібна хатина" – де мудреці пропонують відгатати загадки і пропонують інтелектуальні завдання з фольклорної спадщини; "Кришталева хатина" – учасників очікують випробування різного ступеня складності, що вимагають демонстрації хореографічних і пісенних умінь; на "Веселій галявині" можна провести масові фольклорні ігри і забави; "Козацькі забави" – спортивні змагання між хлопцями. Можна включити в програму конкурсні завдання: "Конкурс лісової моди"; "Чудернацька тварина" (конкурс пантомім); "Бродячий цирк" тощо. Кульмінаційним моментом святкового дійства з підведенням підсумків та нагородженням переможців може стати "Всенародне гуляння".

У рамках реалізації програми естетичного впливу на особистість вихованця найважливіше місце займає технологія організації й проведення дитячого фольклорного свята як однієї із традиційних форм національно орієнтованої моделі виховної діяльності підростаючої особистості.

Народні свята – це багатогранне суспільне явище, що відбиває буття кожної людини й суспільства в цілому. Будучи невід'ємною частиною соціального життя,

свята впливають на життя особистості й виступають як особливий вид людської діяльності, що виражає гармонію людини й суспільства або прагнення до неї.

Про соціальну значущість свят пишуть багато дослідників цієї проблеми (Г. П. Чорний, Я. Белоусов, Т. А. Бернштан, А. И. Мазаєв, К. Жигульський). Г. П. Чорний, зокрема, відзначає: "Свято саме по собі є етико-соціальним явищем. Масовість, барвистість, піднесеність і романтична забарвленість свят, доступність сприйняття закладених у них моральних естетичних ідей роблять їх ефективним засобом формування моральних почуттів і навичок правильного поведження" [4, с. 37]. К. Жигульський відносить поняття "свято" і "свята" до соціально-художніх цінностей, які сприяють формуванню особистості, духовному розвитку людини й суспільства [1]. За створюваними народом святами можна дізнатися про політичне, історичне й духовне життя суспільства, визначити ідеї, інтереси й прагнення різних соціальних верств.

У житті кожного народу святам належить особливе місце. Вони пов'язані зі святковим станом людини, що спонукають її до участі в тім або іншій святково-обрядовому дійстві. Відчуття святковості – це відчуття радості, бадьорості, піднесеності духу. Таким чином, свято й святкова діяльність є потужним педагогічним засобом, використання якого дозволяє сформувати у вихованців навички правильного поведження, морально-етичні якості особистості, поліпшувати мікроклімат у колективі, виховувати культуру спілкування й етнокультуру. Свято дозволяє дитині розкритися для інших людей.

Висловлені вище положення дозволяють зробити висновок, що святкова діяльність сприяє соціалізації особистості, тобто її "ефективній адаптації в суспільстві й здатності деякою мірою протистояти суспільству, частині тих життєвих колізій, які заважають її саморозвитку, самореалізації й самоствердженню" (А. Мудрик) [4, с. 18]. Однак соціально-педагогічна цінність свят визнається педагогами не завжди. Висловлюються припущення, що масове свято нівелює індивідуальність, не робить належного педагогічного впливу на кожну особистість. Дійсно, це відбувається в тому разі, коли святкові дії організуються й проводяться без продуманого аналізу, психолого-педагогічних потреб спільноти людей, без урахування мотивів участі дітей у святі.

Звернення до можливостей істинно народних свят дозволяє уникати цих помилок, тому що сама природа свят передбачає взаємодію, спілкування й співпрацю всіх його учасників. Зазвичай народні свята мають виховне значення, адже вони формують особистість, створюючи довкола неї постійне "поле етнопедагогічного впливу" (З. Васильцова) [4, с. 56]. Народні свята пройшли перевірку часом, завоювали своє право на життя, тим самим довівши свою актуальність. Спроби відродження й розвитку самобутньої етнокультури, етнічної ідентифікації особистості дозволяють використати найкорисніше з народного досвіду. У цьому сенсі роль батьків, традицій, родини, змісту й значення рідної домівки, відродження пам'яті предків, трепетності до кровних родичів, повернення до релігії предків, культ природи будуть сприяти становленню гуманістичної, національно орієнтованої системи виховання.

Одна з головних переваг дитячого фольклорного свята полягає в тому, що, використовуючи найбагатший арсенал емоційно-виразних засобів, воно забезпечує різноманіття прийомів і методів педагогічного впливу, створює для кожного вихованця, відповідно до його індивідуальних і статево-вікових особливостей, схильностей і інтересів, умови для самостійної й колективної творчої діяльності.

Література

1. Барбіна Є. Професійна майстерність учителя в історії педагогічної думки / Є. Барбіна // Рідна школа. – 1998. – № 4. – С. 5–8.
2. Беспалько В. П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения / В. П. Беспалько. – М., 1995. – 121 с.
3. Державна національна програма "Освіта" (Україна XXI ст.). – К., 1994.
4. Лізинський В. М. Прийоми та форми в навчальній діяльності / В. М. Лізинський. – Х. : Веста : Ранок, 2007. – 160 с.